

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.558> JEL Z32, F52, R11, O18
UDC: 338.48:(477+470+571)

Алла ХАНЕНКО

доцент кафедри «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»,
Національний університет «Запорізька політехніка», Україна
ORCID iD: 0000-0003-0899-7311

Наталія БОБКО

старший викладач,
Національний університет «Запорізька політехніка», Україна
ORCID iD: 0000-0002-2785-5143

ТУРИЗМ І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Стаття присвячена аналізу впливу повномасштабної російсько-української війни на туристичну галузь України та можливостям її відновлення в поствоєнний період. Туризм є важливою складовою як світової, так і національної економіки, сприяючи створенню робочих місць, розвитку інфраструктури та підвищенню доходів місцевих бюджетів через податкові надходження. Однак військові дії різко погіршили ситуацію в українській туристичній галузі, що призвело до зупинки роботи підприємств у цьому секторі, значного зниження туристичних потоків та зменшення міжнародної привабливості України як туристичного напрямку.

Мета статті. Метою статті є всебічне дослідження впливу військових дій на туристичну індустрію України, зокрема через призму геополітичних та економічних факторів. У рамках дослідження також розглядаються перспективи післявоєнного відновлення галузі та визначаються кроки, які необхідно вжити для відродження туристичної активності та відновлення міжнародного туристичного потоку.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у дослідженні використано методи системного та порівняльного аналізу, що дозволило оцінити динаміку змін у туристичній сфері до та після початку війни. Використано історичний метод для аналізу досвіду інших країн, які успішно відновили туристичну галузь після масштабних конфліктів. Прогнозування розвитку галузі здійснено за допомогою моделювання потенційних сценаріїв відновлення.

Результати. Аналіз показав, що туристична галузь України зазнала катастрофічних втрат через військові дії. Це призвело до різкого скорочення туристичних потоків, зупинки роботи готелів, ресторанів, транспортних компаній та інших підприємств, пов'язаних із туризмом. Незважаючи на це, стаття демонструє можливі сценарії післявоєнного відновлення, що включають державні дотації, розвиток інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу, а також використання міжнародного досвіду відновлення туризму після конфліктів. Особливу увагу приділено ролі туризму як інструмента соціально-економічного відновлення країни, а також важливості внутрішнього туризму на етапі відбудови.

У статті підкреслюється, що для успішного відновлення української туристичної галузі необхідно впроваджувати стратегічні кроки, які включають залучення міжнародної підтримки, реорганізацію туристичної інфраструктури та розробку нових туристичних продуктів, орієнтованих як на внутрішнього, так і на іноземного споживача.

© Алла Ханенко, Наталія Бобко, 2024

Отримано: 11.08.2024 р.

Рекомендовано до друку: 04.09.2024 р.

Опубліковано: 30.09.2024 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати:

Ханенко А., Бобко Н. Туризм і російсько-українська війна: проблеми сьогодення та перспективи післявоєнного відновлення. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 3. С. 558-567. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.558>

Ключові слова: туризм; повномасштабна війна; туристична галузь; післявоєнне відновлення; подорожі; меморіалізація; готель; засоби розміщення; волонтерство; біженці.

Вступ

Сьогодні туризм у різних його проявах стає все більш важливим для розвитку світової економіки. Зростання його значення для економік різних країн обумовлене перевагами, які він приносить при успішному розвитку. Туристична індустрія створює нові робочі місця, позитивно впливає на місцеву економіку та стимулює експорт місцевих продуктів. Крім того, туризм сприяє збільшенню податкових надходжень до бюджетів на всіх рівнях. Повномасштабна війна РФ проти України завдала серйозного удару по туристичному бізнесу. Російське вторгнення в Україну загостило глобальну економічну кризу, підірвало довіру споживачів та збільшило невизначеність щодо інвестицій.

Розвиток туризму та його залежність від внутрішніх і зовнішніх чинників у різні періоди досліджували та висвітлювали провідні закордонні та вітчизняні вчені.

Геополітичні аспекти розвитку туризму знайшли відображення у працях Парфіненко А. Ю. та Мірела М. У дослідженнях Ангелко І., Роїк О. Р. та Недзвецької О. В. розглянуто розвиток туризму в Україні в умовах геополітичної нестабільності. Публікації Дворської І., Чорного О., Моца Андрія Андрійовича, Середи Наталії Миколаївни та Шевчука Сергія Миколайовича містять пропозиції щодо подолання кризи туристичної індустрії у післявоєнний період.

Незважаючи на значне висвітлення геополітичного впливу на розвиток туризму в науковій літературі, недостатньо досліджено туристичну сферу України в контексті російсько-української війни. Особливо бракує аналізу перспектив розвитку галузі в післявоєнний період. Це залишає прогалини в розумінні наслідків війни для українського туризму та можливих стратегій його відновлення й подальшого зростання.

Мета статті

З урахуванням зазначеного вище, необхідно детальніше дослідити і висвітлити вплив геополітичної нестабільності, зокрема російсько-української війни, на внутрішні та міжнародні туристичні потоки в Україні, на

туристично-рекреаційний потенціал країни, а також аналізувати перспективи і шляхи розвитку туристичної сфери України у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сучасному етапі розвитку глобальної економіки туризм стає все більш важливим фактором. Ця галузь охоплює широкий спектр сфер, включаючи готельний бізнес, транспорт, зв'язок, харчування, розваги та інші сектори. Вплив туризму на розвиток країн і міст надзвичайно значний. Зростання його значення для економік пов'язане зі збільшенням робочих місць у готелях, ресторанах, транспорті та інших супутніх галузях. Туризм також сприяє збільшенню податкових надходжень до бюджетів різних рівнів і стимулює експорт місцевих товарів. Ця індустрія вважається однією з ключових для будь-якої національної економіки, що сприяє зміцненню економічних, соціальних і культурних зв'язків, і внесок у світовий ВВП становить приблизно 10%.

Туризм — це широке і різноманітне явище. Він охоплює подорожі як для відпочинку, так і у справах, як у межах країни, так і за кордоном. Це можуть бути відпустки на морі, походи в гори, робочі відрядження або відвідини родини чи друзів, які проживають в інших місцях. Туризм як галузь також передбачає наявність інфраструктури і професіоналів, які забезпечують ці подорожі: готелі, туристичні агентства, гіді, музеї, транспортні засоби, заклади харчування і так далі. [3].

З перших років незалежності в Україні було переглянуто рекреаційно-туристичний потенціал із спрямуванням його на соціально-економічний розвиток країни, що стало одним із чинників формування сталих міжнародних туристичних потоків. Збільшення потоків в'їзного туризму було свідченням туристичної привабливості України для туристів іноземців. Це сприяло відновленню підприємств туристичної сфери, виходу на міжнародний туристичний ринок, створенню десятків тисяч робочих місць [2]. Україна почала поступово відновлювати туристичну галузь, внутрішні і зовнішні туристичні потоки почали з кожним роком збільшуватись навіть при неповному обсязі використання туристично-рекреаційного

потенціалу.

На розвиток туристичної діяльності впливають як внутрішні чинники (попит на туристичні послуги; фахова підготовка працівників; реклама; методи управління) так і зовнішні (геополітичні, науково-технічні; соціально-економічні; демографічні). Серед зовнішніх чинників найбільш руйнівний вплив можуть мати геополітичні чинники (політичні перевороти, терористичні акти, військові конфлікти) [8]. Геополітичні чинники, такі як початок російсько-української війни у 2014 році та розгортання повномасштабної війни у 2022 році, стали значною перешкодою на шляху подальшого розвитку туристичної індустрії в Україні. Це призвело до зменшення, або до зникнення в деяких регіонах туристичних потоків та навіть до припинення діяльності підприємств у цій галузі.

Дослідимо вплив війни на туристичну галузь країни, зробивши невеличкий екскурс в недавнє минуле. Впродовж 2000–2013 років Україна приймала близько 25 млн. іноземних туристів на рік, увійшовши до ТОП-10 провідних туристичних дестинацій світу. За час незалежності наша країна перетворилася на впливового експерта міжнародних туристичних потоків. Початок російсько-української війни у 2014 році призвів до негативних наслідків, результатом яких стали докорінні зміни у структурі та кількості міжнародних туристичних потоків в Україні.

Політична нестабільність у країні завершилася анексією Криму та подіями на сході і півдні України. Анексія Криму призвела до втрати близько 30% рекреаційно-туристичного потенціалу, що призвело до того, що частина іноземних туристів, які переважно обирали відпочинок біля моря, були змушені обирати інші країни або взагалі відмовлятися від такого виду відпочинку [1]. Це чітко підтверджується аналізом статистичних даних UNWTO [14] та Державної прикордонної служби [5].

С початку повномасштабної війни слово «туризм» і сутність, яку це слово в собі утримує, викликає у українців різні емоції. У людей, які втратили найдорожчих близьких, у тих, чий дім зруйнований, це слово викликає роздратування та нерозуміння як взагалі в цей важкий час можна думати про мандрівки та відпочинок на курортах. І все ж таки в Україні

туризм як явище продовжує існувати. Українці, для кого в мирний час туристичні подорожі були найулюбленішим відпочинком, і зараз пов'язують свої мрії з туризмом: будь то захисники і захисниці на фронті, волонтери і волонтерки чи українці в окупації. Тому туризм в Україні може розвиватися і бути ресурсом для відновлення — як туристичної галузі, так і країни загалом.

Індустрія туризму – одна з найбільш постраждалих галузей економіки під час пандемії COVID-19. Через карантинні обмеження закрилися аеропорти, впав попит на туристичні тури, спорожніли готелі, турагенства були на грані закриття своєї діяльності. Початок 2022 року був періодом відновлення сфери туризму після пандемії коронавірусу. У багатьох країнах світу спостерігалось значне зростання туристичних потоків, що свідчило про початок відновлення галузі. Проте розгортання повномасштабної війни РФ проти України в середині року вразило туристичний бізнес та в новину поставило під загрозу його подальше відновлення. Російське вторгнення в Україну посилило глобальну світову економічну кризу, підірвало довіру споживачів та збільшило невизначеність відносно інвестицій. Всі ці фактори набули здатності знову «відправити туристичний бізнес в нокдаун».

Власні дослідження та досвід міжнародного туризмознавства, проведені Яною Білинець з Університету Любляни і Крістофом Томеєм з Університету Південної Данії, розкривають сучасний стан українського туризму в контексті війни та можливості його відновлення для людей і країни. [3].

До пандемії коронавірусу й повномасштабного російського вторгнення в Україну, у сфері туризму було зайнято близько 375 тис. працівників. Туристична галузь надавала 2,3 % валового внутрішнього продукту країни. Однак туризм має мультиплікативний ефект, стимулюючи діяльність суміжних галузей: транспорту, торгівлі, закладів харчування тощо. Отже, вплив туризму на якість життя і добробут українців був значний. Після лиховісного 2019 року цей сектор вніс 7% до ВВП та створив 1,2 мільйона робочих місць. Крім того, існує неофіційний сегмент бізнесу, такий як домогосподарства, що пропонують послуги з

зеленого туризму, внесок якого важко оцінити. Важливо також враховувати вплив туризму на фізичне і ментальне здоров'я українців. [3].

До лютого 2022 року авіакомпанії перестали здійснювати рейси, страхові компанії припинили покриття ризиків, а міжнародні подорожі до та з України ускладнилися через ризик повномасштабної війни. На перший погляд, війна й туризм здаються несумісними поняттями. Однак туристична галузь виявилася частиною стійкості України. Повномасштабна війна кардинально змінила умови для туризму, але не знищила його.

Автор публікації «Відновлення туризму і туризм для відновлення» [3] розглядає, як умови воєнного часу породили нові суспільні потреби, на які працівники туристичної галузі реагують гнучко. Вони надають підтримку військовим, тимчасово переміщеним особам і всім постраждалим від війни, як фінансово, так і через надання послуг, виявляючи солідарність до своїх співвітчизників і виражаючи бажання допомогти тим, хто вимушено залишив свої домівки. Ця підтримка виявилася визначальним чинником для того, щоб туристичні підприємства змогли продовжувати своє існування в умовах війни.

Завдяки своїм професійним навичкам — знанню місцевості, людей, культури, а також оптимальній логістиці пересування — багато гідів і туристичних менеджерів миттєво долучилися до підтримки тилу. Вони функціонували як фіксери для іноземних журналістів і організацій, перетворювали центри туристичної інформації в логістичні хаби для інформаційної підтримки та гуманітарного забезпечення (наприклад, у Запоріжжі, Кропивницькому, Тернополі). Крім того, вони організували тимчасове проживання для людей, що евакуювалися від війни в кімнатах, де недавно зупинялися туристи.

Чимало садиб і готелів надавали житло безкоштовно або за собівартістю, переорієнтувавшись на довгострокове розміщення гостей. Вони також активно допомагали інформаційно, допомагали з оформленням документів, вивезенням речей та евакуацією за кордон.

Власники ресторанів та інших закладів харчування також швидко мобілізувалися і надавали їжу людям, які евакуювалися. Менеджери туристичних організацій, маючи

робочі зв'язки за кордоном, активно допомагали з перевезенням людей, пошуком притулку і навіть з закупівлею обладнання для захисників України.

Державна агенція розвитку туризму (ДАРТ) провела своє опитування серед українців з питання ставлення до подорожей у зв'язку з повномасштабною війною. З посиланням на власне опитування у відомстві підкреслили, що наразі галузь головним чином утримується за рахунок внутрішнього туризму. Голова ДАРТ Мар'яна Олесків зауважила, що внутрішній туризм став ключовою опорою, завдяки якій зберігається туристична галузь країни в цілому. Зокрема, це спосіб підтримати економіку країни, яка зараз докладає всі зусилля у сферу оборони, - підкреслила вона [14].

Масштаби впливу війни на український туризм поки що складно оцінити повністю, оскільки повномасштабна війна триває. Однак вже зараз відомо, що протягом 2023 року туристичні підприємства поменшали на 36% порівняно з 2021 роком. Російська окупація, воєнні дії та постійні обстріли різних регіонів призводять до руйнування інфраструктури, такої як готелі, бази відпочинку, аеропорти, залізничні маршрути. Це також стосується музеїв, історичних пам'яток та природних об'єктів - тих місць, куди люди подорожують (за винятком робочих поїздок). Значні території на сході, півдні і північній частині України зараз міновані. За оцінками експертів, це становить близько 30% від усієї площі країни. Оцінити довготривалий вплив війни на туристичний потенціал країни ще складніше, оскільки Україну зараз асоціюють з руйнуваннями та трагедіями, і це буде викликом для того, щоб переконати міжнародну спільноту в безпеці та надійності країни для туризму та інвестицій. [3].

Крім туристичної галузі України, від війни страждає і туристична індустрія Європи. Згідно з висновками експертів Європейської туристичної комісії (ЕТК), російська агресія створює суттєві перешкоди для відновлення туристичної галузі континенту після пандемії, а також змушує туристів розглядати альтернативні напрямки в інших країнах.

Негативні наслідки війни вплинули і на деякі країни Близького Сходу. Зокрема, у країнах, які є традиційно популярними напрямками для туристів з України та РФ, таких як Туреччина, Єгипет і ОАЕ, відчули зміни.

За даними міжнародної аудиторської компанії Colliers International, туристичні потоки з України в Єгипет мали тенденцію до щорічного зростання. Наприклад, у 2019 році туристичний потік з України в Єгипет збільшився на 49% за рік, що зробило нашу країну другою за кількістю туристів після Німеччини. Однак з початком повномасштабної війни ці потоки майже припинилися.

У Туреччині готелі та туристичні фірми зазнали втрат у обсязі до 65% туристичного потоку. У еміратах ситуація трохи відрізняється, оскільки часткову компенсацію збитків від зниження туристичного потоку покривають прибутки від бізнесу з продажу нерухомості [4, 12].

Інші країни з туристичним бізнесом також відчувають суттєве фінансове напруження. Наприклад, 35,8% туристичних підприємств Німеччини оцінюють поточну ситуацію з продажем туристичних послуг як помірно стабільну, але вони також відчувають вплив економічної нестабільності на туристичну індустрію в найближчому майбутньому.

Прогнозується, що літній відпочинок буде дорожчим. Ціни для європейських туристів зросли у Греції, а також на місцевих курортах. Це призвело до масового скасування бронювань польських готелів та турів у агенціях. Навіть за зусиллями державного агентства з туризму Польщі, яке намагається переконати, що країна є безпечною для туристів та відвідувачів, туристи зі США, Великої Британії, Франції та Іспанії вирішили скасувати свої тури через побоювання можливих військових дій в самій Польщі [4, с. 12].

Чим більше триватиме конфлікт в Україні, тим більші наслідки він матиме для туристичної індустрії Європи. Згідно з висновками Європейської туристичної комісії (ЕТК), агресія Росії стала серйозною перешкодою для відновлення туристичного сектору після пандемії, а також змусила подорожніх шукати альтернативні напрямки в інших країнах.

Туристи із Китаю, Японії, США, Канади та Бразилії значно зменшать свою присутність на європейському континенті. Основними причинами цього є загроза безпеці та зростання вартості проживання [7].

Незважаючи на негативний вигляд української туристичної галузі в даний час, варто згадати, що існують приклади успішного

відновлення та розвитку туризму в країнах після серйозних конфліктів. Один із таких прикладів — Хорватія. Під час війни в 90-х роках минулого століття туристична сфера у Хорватії майже зупинилася. Але після завершення конфлікту розпочалася активна просування країни та реклама її унікальних туристичних принад. Хорватія, яка має понад тисячу островів, на 66 з них є жителі, звернула на себе увагу туристів, які раніше не знали про ці місця. Пляжі Хорватії, показані в іноземних ЗМІ, стали відомими по всьому світу. Згодом до цього приєдналися блогери та соціальні мережі. Чистота та екологічність хорватських пляжів визнали навіть «голубі прапори». Великі мережеві готелі, круїзні компанії, міжнародні туроператори показали інтерес до країни. Швидкий розвиток туризму суттєво позитивно позначився на економіці Хорватії, принісши значні прибутки та становлячи близько 15% її ВВП завдяки приблизно десяти мільйонам гостей щорічно [4].

Інші країни також пройшли шлях відновлення туризму після масштабних конфліктів. Прикладом є Кіпр, який після міжетнічного конфлікту між грецькими та турецькими громадами став популярною локацією для туристів. Розвиток туризму на острові відбувався за аналогічним сценарієм, як і в Хорватії: активна реклама в інших країнах допомогла визначити його основні туристичні переваги.

Ізраїль також є відомим прикладом відновлення туристичної сфери, незважаючи на постійні воєнні конфлікти з Палестиною. Туризм в Ізраїлі вдало адаптувався до цих умов [7]. Навіть швидкоплинні воєнні події, як у травні 2021 року в Газі, впливають на економіку країни, але не настільки критично, як можна було б очікувати. Туризм у Ізраїлі є ключовою галуззю, але економіка країни структурована таким чином, що втрати в одній галузі можуть бути компенсовані доходами з інших.

Приклад Грузії після війни з РФ у 2008 році показує, як конфлікт може призвести до зростання відомості країни серед іноземних туристів. Перед війною лише обмежена кількість людей знала про Грузію, але після війни настало період значного підвищення туристичного потоку та глобального впізнання країни.

Іншим цікавим прикладом є відновлення туристичної галузі в післявоєнній Німеччині, яке досліджено в роботі Дворської І. [4]. Зауважено, що зі зростанням добробуту та включенням до «середнього класу» в 1960-х роках, туризм перестав бути виключним привілеєм висококваліфікованих робітників. Це стимулювало турбізнес орієнтуватися на широкі соціальні групи, такі як пенсіонери, молодь і учні. Збереження прийнятних цін на туристичні послуги, підтримуване державними дотаціями та пропозиціями зі знижками, сприяло підвищенню популярності внутрішнього туризму та успіху туристичних компаній, спрямованих на масовий сегмент ринку та пакетні пропозиції.

Всі зазначені наслідки війни, які негативно відбилися на туризмі інших країн - є значно меншими, чим ті, що трапилися із туристичною галуззю України, як жертви нелюдської військової агресії з боку РФ.

«Які методи антикризового управління можливо буде задіяти задля реанімації української туристичної галузі?» - це буде ключове питання після завершення війни.

Державна агенція з розвитку туризму (ДАРТ) вже внесла кілька пропозицій щодо подальшого розвитку туризму в Україні:

1. Створення нового внутрішнього туризму з акцентом на питання «Для чого ми подорожуємо Україною?» Такий підхід дозволить залучити увагу та зацікавленість місцевих туристів у відкритті нових туристичних маршрутів та переживанні національного досвіду.

2. Після встановлення миру та безпеки на сході України, ДАРТ має намір активно розвивати туризм у Луганській та Донецькій областях. Це може включати розробку та просування унікальних туристичних маршрутів, культурних подій та інших привабливих пропозицій для відвідувачів.

3. Планується створення туристичних програм, присвячених місцям слави Збройних Сил України. Це дозволить відзначити і вшанувати внесок українських військових у захист країни та привернути увагу туристів, які цікавляться воєнною історією та патріотичними місцями.

Ви праві, що декларативні напрямки мають своє місце, але перехід до реальної трансформації туристичного ландшафту в

Україні буде вимагати більшого захоплення і підтримки. Дотації з державного бюджету стануть ключовим фактором для відновлення сфери внутрішнього туризму, оскільки вони допоможуть відновити туристичну інфраструктуру та підтримати місцевий туристичний бізнес.

Крім креативних нових маршрутів та змістів, також важливо активно просувати українські туристичні привабливості на міжнародному рівні. Заохочення іноземних туристів відвідувати місця бойової слави ЗСУ - лише перший крок [3; 4]. Необхідно також акцентувати увагу на тому, що українські лижні курорти не поступаються за якістю словацьким чи австрійським, але при цьому доступніші для відпочинку.

Створення бренду України як країни з багатою історією, з великою кількістю середньовічних замків на Поділлі та Закарпатті є ключовим завданням. Нестандартні формати туризму можуть допомогти підвищити привабливість України на міжнародній арені та залучити більше туристів з усього світу.

У більшості розвинутих країнах варто відкрити національні представництва українського туризму, а також виділити кошти на проведення рекламних кампаній. Проте важливо уникати монотематичності у туристичному іміджі України, наприклад, не зводити його лише до мілітарних аспектів.

Українські Карпати та Закарпаття мають потенціал для привернення екотуристів, любителів крафтових виробів та унікальних виноробних місць. Різноманітність таких унікальних місць, як Полісся, Національний парк «Прип'ять-Стохід», озеро Світязь на Волині та озеро Синевир на Закарпатті, може задовольнити найвибагливіших природолюбів. Для туристів з Європи та Америки, зацікавлених у «urban exploration», привабливими будуть не лише Чорнобиль, але й численні міські локації у великих українських містах.

В останні роки зросло міжнародне зацікавлення українською культурою, що створює важливу можливість для пошуку, збереження, переосмислення та ефективного презентації національної спадщини. Цей процес важливий не лише для іноземної аудиторії, але й для українців.

Доречно згадати глобальні пріоритети розвитку туризму, які визначені наступними принципами:

- Основною метою розвитку туризму є поліпшення якості життя місцевого населення.
- Зміни клімату та втрата біорізноманіття зобов'язують лідерів туристичної галузі інвестувати у збереження навколишнього середовища та суспільства, а не його експлуатацію.
- У різних частинах світу туристи активно залучаються до проєктів з відновлення екосистем, насадження нових лісів та моніторингу дикої природи.
- Передові практики у сфері туризму сприяють зменшенню залежності від авіаційного та автомобільного транспорту, а замість цього підтримують розвиток громадського транспорту та велосипедних маршрутів для зменшення викидів забруднюючих речовин.
- Ключовим фактором у розвитку туризму є залучення громадськості до прийняття рішень, що впливають на загальний добробут суспільства.

На думку автора, повоєнне відновлення туризму в Україні має ґрунтуватись на можливостях і потребах, якими є:

- Розвиток суміжних галузей.
- Покращення транспортного сполучення.
- Залучення іноземних інвестицій та створення привабливих умов для підприємництва в сфері туризму.
- Ефективні стратегії розвитку.
- Системна підтримки та значні зусилля зі сторони держави й бізнесу.
- Додаткові пункти пропуску на кордонах.
- Гарантії безпеки подорожей.
- Перехід залізниці на євроколію.
- Відновлення інфраструктури насамперед для місцевих жителів.
- Осмислення й запам'ятовування наслідків військових злочинів РФ, що може мати комунікативну цінність для туристів.
- Міжнародна і державна підтримка малого і середнього бізнесу – основної сили в відновленні туризму.

- Участь місцевого населення у громадських обговореннях і контролі проєктів.

Дослідження варто завершити словами Майкла Портера: «Конкурентоздатні країни не наслідують, а створюють національне багатство».

Висновки та перспективи подальших досліджень

Військовий конфлікт породив нові суспільні потреби, на які туризм гнучко реагує, придбаваючи нові соціальні функції. Незважаючи на це, український туризм продовжує працювати, адаптуючись до нових реалій. Місцеві бюджети поповнюються туристичним збором, що сплачується мешканцями готелів та інших закладів тимчасового розміщення. Крім того, до України приїжджають міжнародні журналісти, волонтери, дипломати, політики та просто любителі пригод. Всі вони користуються туристичною інфраструктурою, тим самим прямо чи опосередковано інвестуючи у цю галузь.

Туризм має значний потенціал для відновлення України після війни. Розвиток туристичної індустрії може позитивно підтримати суміжні галузі та залучення іноземних інвестицій. Зростаючий інтерес до України, покращення логістичних зв'язків з ЄС, активна участь іноземців у волонтерстві та підтримці біженців, а також почуття солідарності можуть сприяти збільшенню кількості туристів з-за кордону після того, як буде забезпечена безпека. Однак не варто розповідати про масовий наплив туристів після закінчення війни, схожий на ситуацію з Хорватією чи Кіпром. Масштаб військових дій і руйнувань в Україні набагато значніший. Та майже два з половиною роки великої війни довели єдність і згуртованість українського народу у прагненні до Перемоги, то ж є впевненість, що в повоєнному відновленні країни українці будуть не меш згуртованими та наполегливими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ангелко І. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні. *Український соціум*. 2014. № 2 (49). С. 71–79.
2. Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому. URL: <http://www.baltijapublishinglv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6403/13255-1?inline=1>.
3. Відновлення туризму і туризм для відновлення. URL: <https://www.ukrainer.net/turyzm-vidnovlennia/>.
4. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>.
5. Державна прикордонна служба України: офіційний сайт. URL: psu.gov.ua/ua/news/2020-y-Kudi-podorozhuvalinauchastishe-ukrainci-zvidki-pribuvali-inozemci/.
6. Мірела М. Геополітичні аспекти розвитку міжнародного туризму в Україні. Геополітика України: історія і сучасність. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. Вип. 2 (17). С. 257-273. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/>.
7. Моца А. А., Середа Н. М., Шевчук С. М. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41.
8. Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 126 (1). С. 12-23.
9. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2022. Вип. 46. С. 11–15.
10. Туризм під час війни. Як галузь виживає та готується до відновлення. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/turyzm-pid-chas-vijny-yak-galuz-vyzhyvaye-ta-gotuyetsya-do-vidnovlennya>.
11. Чорний О. Найкращі часи – попереду. Що відбувається з туризмом в Україні під час війни. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/samy-rkie-vremena-vpered-proishodit-turizmom-1657645856.html>.
12. Як війна в Україні вплинула на європейський туризм? URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/yak-viynav-ukrayini-vplinu-na-ievropeyskiy-turizm>.
13. UNWTO: офіційний сайт. URL: <https://www.unwto.org/>.
14. Внутрішній туризм: з початку війни понад 45% українців подорожували країною. *Forbes*. 08 вересня 2023. URL: <https://forbes.ua/news/vnutrishniy-turizm-z-pochatku-viyini-ponad-45-ukraintsiv-podorozhuvali-krainoyu-08092023-15885>.

REFERENCES

1. Anhelko, I. (2014). Current state and prospects of tourism development in Ukraine. *Ukrainian Society*, 2(49), 71-79.
2. Barvinok, N. V., & Barvinok, M. V. The impact of the Russian-Ukrainian war on tourism in Ukraine and its future prospects. Retrieved from <http://www.baltijapublishinglv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6403/13255-1?inline=1>.

3. Tourism recovery and tourism for recovery. (n.d.). Retrieved from <https://www.ukrainer.net/turyzm-vidnovlennia/>.
4. Dvorska, I. (n.d.). Tourism industry after the war: Is reanimation and crisis management possible? Retrieved from <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>.
5. State Border Guard Service of Ukraine: Official website. (n.d.). Retrieved from psu.gov.ua/ua/news/2020-y-Kudi-podorozhuvalinaychastishe-ukrainci-zvidki-pribuvali-inozemci/.
6. Mirela, M. (2016). Geopolitical aspects of the development of international tourism in Ukraine. *Geopolitics of Ukraine: History and Modernity*, 2(17), 257-273. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/>.
7. Motsa, A. A., Sereda, N. M., & Shevchuk, S. M. (2022). Prospects for post-war recovery of the tourism sector in Ukraine. *Economics and Society*, 41.
8. Parfinenko, A. Y. (2015). International tourism in Ukraine: Geopolitical aspects of a global phenomenon. *Current Issues of International Relations*, 126(1), 12-23.
9. Roik, O. R., & Nedzvetska, O. V. (2022). Ways to develop the tourism sector in Ukraine during the war. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences*, 46, 11-15.
10. Tourism during the war. How the industry survives and prepares for recovery. (n.d.). Retrieved from <https://hub.kyivstar.ua/articles/turyzm-pid-chas-vijny-yak-galuz-vyzhyvaye-ta-gotuyetsya-do-vidnovlennya>.
11. Chorny, O. (n.d.). The best times are ahead. What is happening with tourism in Ukraine during the war. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/travel/samye-rkie-vremena-vpered-i-proishodit-turizmom-1657645856.html>.
12. How has the war in Ukraine affected European tourism? (n.d.). Retrieved from <https://www.tourism.gov.ua/blog/yak-viynav-ukrayini-vplinula-na-ievropeyskiy-turizm>.
13. UNWTO: Official website. (n.d.). Retrieved from <https://www.unwto.org/>.
14. *Forbes*. (2023, September 8). Domestic tourism: Since the beginning of the war, more than 45% of Ukrainians have traveled across the country. Retrieved from <https://forbes.ua/news/vnutrishniy-turizm-z-pochatku-viyni-ponad-45-ukraintsiv-podorozhuvali-krainoyu-08092023-15885>.

Alla Khanenko, Associate Professor, Department of «Entrepreneurship, Trade, and Exchange Activities», National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Ukraine

Natalia Bobko, Senior Lecturer, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Ukraine

Tourism and the Russian-Ukrainian war: current issues and post-war recovery prospects

Abstract

Introduction. The article is devoted to analyzing the impact of the full-scale Russian-Ukrainian war on Ukraine's tourism industry and the possibilities for its recovery in the post-war period. Tourism is a vital component of both the global and national economies, contributing to job creation, infrastructure development, and increasing local budget revenues through tax revenues. However, military actions have drastically worsened the situation in Ukraine's tourism sector, leading to the closure of businesses in this sector, a significant decrease in tourist flows, and a reduction in Ukraine's international attractiveness as a tourist destination.

Purpose of the article. The purpose of the article is to comprehensively study the impact of military actions on Ukraine's tourism industry, particularly through the lens of geopolitical and economic factors. The study also examines the prospects for post-war recovery of the industry and identifies the steps necessary to revive tourism activity and restore international tourist flows.

Research methods. To achieve the set goal, the study used methods of systemic and comparative analysis, which allowed for an assessment of the dynamics of changes in the tourism sector before and after the war began. The historical method was employed to analyze the experience of other countries that successfully restored their tourism

industries after large-scale conflicts. The forecasting of industry development was conducted using the modeling of potential recovery scenarios.

Results. The analysis showed that Ukraine's tourism sector has suffered catastrophic losses due to military actions. This led to a sharp decline in tourist flows, the closure of hotels, restaurants, transport companies, and other tourism-related businesses. Despite this, the article outlines possible post-war recovery scenarios, which include government subsidies, infrastructure development, support for small and medium-sized businesses, and the use of international experience in tourism recovery after conflicts. Special attention is given to the role of tourism as a tool for the socio-economic recovery of the country, as well as the importance of domestic tourism during the rebuilding phase.

Conclusion. The article emphasizes that, for the successful recovery of Ukraine's tourism sector, strategic steps must be implemented. These include attracting international support, reorganizing tourism infrastructure, and developing new tourism products oriented toward both domestic and foreign consumers.

Keywords: tourism; full-scale war; tourism industry; post-war recovery; travel; memorialization; hotel; accommodation facilities; volunteering; refugees.

Cite as: Khanenko, A., and Bobko, N. (2024). Tourism and the Russian-Ukrainian war: current issues and post-war recovery prospects. *Economic analysis*, 34 (3), 558-567. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.558>